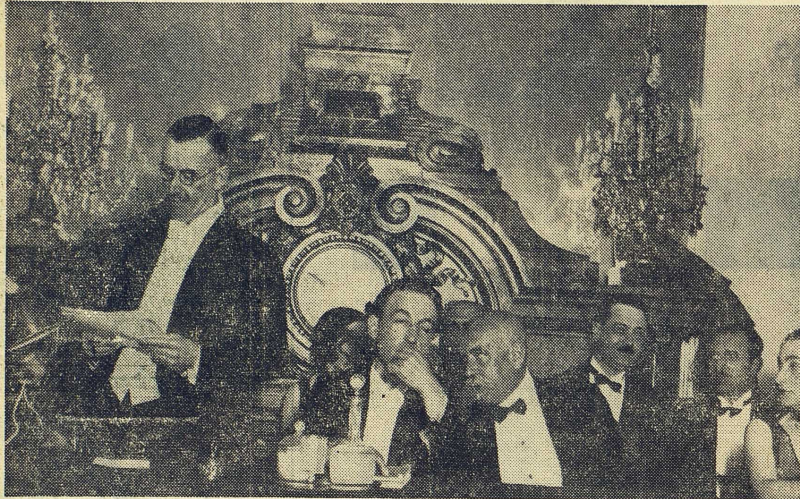

Thomas Manns känslokyla i politiken

Thomas Mann talar inför Internationella institutet för intellektuellt samarbete i Paris (1931)

I SAMBAND MED redogörelsen för ett sammanträffande med Thomas Mann skriver Arthur Koestler i sin senaste memoarbok att "det kanske aldrig har funnits en stor romanförfattare som så helt har saknat Dostojevskijdraget av medkänsla för de fattiga och förtrampade". Ingen lär bestrida att Koestler har rätt. Tvärtom är det naturligt att göra hans reflexion mera generell. I hela Manns produktion saknas socialt engagemang. Möjligen kan man någon gång i hans böcker finna sympati — om också uttryckt i överlägsen ironi — med en enskild, nödställd, förtryckt, fångar, soldater, kvinnor och barn, ingen av dessa vanlottade, underordnade eller olyckliga grupper har han betygat sin känsla för, verkat för. Thomas Mann som so-

cial reformator, det är nästan förolämpande mot olympiern med en sådan antydan. Hans sak är att prisa sjukdomen och döden som en förfining av det mänskliga, en flykt från det tarvligt friska och levande, inte att hjälpa, trösta och förändra.

Detta överensstämmer helt med tesen om hans känslokyla. Men det märkvärdiga är att Mann samtidigt är i så hög grad en politisk författare. I debatten, inte om samhällets gestaltning, men om statens form och väsen har han hört till de mest framträdande diktarna under fyrtio år. Monarki och republik, diktatur och demokrati, krig och fred, dessa frågor har han diskuterat med ihärdighet och iver. Han har ändrat mening eller rättare åskådning; en Barrès, en Heidenstams eller en Malraux' växlingar ter sig obetydliga i jämförelse med Manns omkastningar, för att inte tala om Gladstones eller Churchills små ombyten av partitillhörighet. Men på Thomas Manns engagemang kan man inte tvivla; hans skiftningar har kanske varit betingade av tidsläget, men inte av opportunism. Och vi tvivlar knappast på att hans hållning under dessa väldiga skiftningar haft den enhetlighet som han ofta själv vitsordat; trots att hans förkunnelse varit så växlande, framstår den alltid som ett med hans person, som skilda manifestationer eller faser av något väsentligen oföränderligt. Här föreligger en rad skenbara motsättningar som det är lockande att söka klarlägga och upplösa.

På Thomas Manns politiska utveckling och på hur han tillämpar sin speciella dialektik på de skilda stadierna av denna skall jag inte närmare ingå; dessa ting har ofta och utförligt behandlats, och själv har jag sökt ge ett bidrag i tidigare uppsatser (publicerade i samlingen "Argument"). Mitt syfte är här blott att beröra frågan från den särskilda synpunkt som jag driver i dessa artiklar.

Av Manns medarbetarskap i *Simplicissimus* och av några uttalanden i hans äldre skrifter har slutsatsen dragits att han i sin ungdom snarast skulle ha varit radikal. Med all säkerhet är detta felaktigt. Den uppfattning som skymtas — aldrig tydligt markerad — är en konservatism som inte har något med dagspolitik eller partistrider att göra, utan närmast är ett uttryck för en opolitisk eller antipolitisk hållning. Politiska institutioner och företeelser sågs, liksom livet (das Leben) i allmänhet, med ironi eller rent av förakt, utan vilja att förändra eller ingripa. I det kejsrerliga Tyskland var författarens och tidningsmannens frihet mycket stor, om också inte så o begränsad som i västdemokratierna; det var naturligt för både intelligensaristokrater och borgare att ställa sig utanför det politiska för att i lugn trygghet sköta sitt yrke och odla det inre livet — för en författare en och samma sak. Det är här fråga om ett slags trivsamt och idylliskt nihilism, som i sin belåtenhet med den frihet som fanns (näringsfriheten respektive tryckfriheten) helt skilde sig från radikalismen, med dess samhällsförbättrare av demokratisk eller revolutionär typ.

Med världskriget, det första, blev denna opolitiska hållning hos Mann och många andra medveten och aktiv och därmed grundvalen för en politisk aktion. Det gällde att värja det opolitiska, det inre livet, mot politiken, mot demokratin med dess förmenta utjämning, likriktning och intresse för de yttre tingen. Thomas Mann blev tysk nationalist: ordet kultur blev en beteckning för det speciellt tyska, för Manns egen kombination av borgerlighet och konstnärskap, medan det föraktfulla ordet civilisation reserverades för demokratierna.

Här skall jag blott understryka det extrema, inhumana, hätska i denna i tre skilda skrifter dokumenterade nationalism. Mann var visserligen representativ för en stor del av den tyska intelligensen, men han gick ovanligt långt. Nationalismen blev antiintellektualism, försvar för traditioner och myter mot "förnuft, upplysning, upplösning". Den blev ett prisande av kriget, inte bara av Tysklands krig, utan av kriget i och för sig, Mann, som med möda lyckats bli kronvrak, förklarade att konst och krig hör ihop, hylade krigets demoni och heroism, talade om att människan har "en djup längtan till det fruktansvärda". Han förhånade grundsatsen om de små folkens rätt, fredsviljan, folkstyrelsen. Alla tyska övergrepp försvarades, ofta med ovanlig råhet. Då Edith Cavell svimmade inför avrättningen skrev Mann: "Att begå en politisk handling, som kan föra till avrättning, borde endast den anse sig vara berättigad och kallad till, som är någorlunda säker på att inte bli vanmäktigt framför gevärsmynningarna."

Få böcker innehåller i själva verket så mycket av det för nazismen karaktäristiska som Manns "Betrachtung eines Unpolitischen"; endast antisemitism saknas (Mann var gift med en judinna). Det är förstället att Alfred Bäuml, senare nazistisk teoretiker av rang, i denna bok såg det tjugonde århundradets soluppgång. Boken avslöjar i och för sig — inte genom sin allmänna tendens, utan genom sina formuleringar — draget av känslökyla och hårdhet hos Mann.

En annan erinran är emellertid i detta sammanhang mera väsentlig. Det märkliga är att Mann kort tid efter krigets slut övergav den åskådning han uttryckt främst i "Betrachtung". Hur omvändelsen gick till har Mann aldrig berättat närmare om; vad man vet tyder på att det knappast förelåg någon "omvändelse", med inre kamp och oro, utan att Mann snart kom att se hela betraktelsesättet under kriget — nationalism, antiintellektualism, antidemokratism — som något föråldrat, likviderat. Och därmed kom han också fram till den apologetiska omtolkning av "Betrachtung" som han senare hävdade vid skilda tillfällen och i olika formuleringar. Boken var, skrev han, "en reträttfäktning", "innerst långt mer experiment- och utvecklingsroman än politiskt manifest", den var "psykologiskt sett en lång rekognoscering på det konservativt-nationella området i polemisk form, utan någon tanke på slutgiltigt ställningstagande. Knappt var den färdig, år 1918, så gjorde jag mig fri från den."

Detta kan te sig som en undanflykt, ett med vanlig elegans gjort försök att undandra sig ansvar, att bevara sin "oförbindlighet". Ingen som läser "Betrachtung" kan rimligen komma på tanken att dessa ursinniga utfall är en "reträttfäktning" eller "en rekognoscering" — såvida man inte är fången i den konstiga idén att iver för en åsikt är ett tecken på att åsikten inte är fast och allvarlig. Men sannolikt ligger det dock något av vikt i Manns förklaring. Den kan tolkas som ett bevis för att de i "Betrachtung" framförda politiska idéerna var yttre försöksningar för viljan att bevara den situation, den livsstil som för Mann framstod som den oersättliga miljön för konstnärskapet, för hans eget konstnärskap. Manns våldsamma partitagande gällde inte kejsardömet, överhetsstaten och Tysklands storhet, utan det inre livet, elfenbenstornet, hans eget arbete och arbetsro. Endast så blir det förklarligt att Mann efter nederlaget och republikens införande — "civilisationens" seger över "kulturen" — snabbt anpassade sig och som en uttjänt uniform kastade bort de föreställningar som han strax förut så hetsigt förfäktat.

Han märkte att demokratin inte från hans ståndpunkt var farlig, och han gick över till den, utan tvekan eller samvetsqual.

I sitt föredrag "Min tid", hållet bland annat i Stockholm år 1950, yttrade Thomas Mann med stolt het att han aldrig varit sin tids "lakej". "Jag var nationell när expressionismens explosiva pacifism var högsta mod, och jag kämpade under åren mellan 1920 och 1945 mot de intellektuella kretsarnas antihumanism och irrationalism." Ignen vill beskylla Mann för opportunistiskt lycköskeri. Men hans bevisning för sitt oberoende av tiden är onekligen egendomlig, för att inte säga befängd. Han var nationalist under kriget, då nationalismen kulminerade, han blev demokratisk humanist under republiken, då denna åskådning — även om nationalismen fortfarande glödde — var den officiella och härskande; att omtolka dessa fakta till bevis på självständighet mot tidsandan tyder på en förblindande självför-gudning. Varmed inte bestrides att Manns politiska hållning, eller snarare hans hållning till politiken, från den för honom väsentliga synpunkten varit stabil och enhetlig — det är detta jag här söker uppvisa.

Under den demokratiska republiken uppträdde alltså Thomas Mann — i ett fåtal skrifter och föredrag — som regimens försvarare. De justeringar i hans gamla begreppsapparat som behövdes för ändamålet tycks inte ha orsakat större svårigheter, även om en del kritikord nu gjordes till honnörsord, och tvärtom. Någon mera särpräglad åskådning utformade Mann emellertid inte. Det mesta han sade och skrev var ytterligt allmänt, för fred, folkförsoning, demokrati, socialpolitik; det skulle utan den speciella och magistrala begreppsapparaten och de finslipade formuleringarna säkerligen ha verkat platt och obetydligt. Intet tyder på att Mann

satte sig närmare in i politiska frågor eller i konkreta fall intog någon bestämd ståndpunkt. Snarast får man intrycket av snillrik dilettantism; någon gång blir tankegången bisarr, såsom då Mann i sitt tal för republiken 1922 med adress till de nationalistiska ungdomsförbund inom vilka den "grekiska kärleken" ansågs vara ett föreningsband förklarade att homosexualiteten vore en "republikens sak".

Så kom nazismen, och Mann blev åter politiker i strid för det opolitiska.

HERBERT TINGSTEN

I denna serie om konstnärlighet och känslökyla hos Thomas Mann har förut två artiklar publicerats (den 9 och 12 september); slutavsnittet införs en av de närmaste dagarna.